

ЭКСПЛИКАЦЫЯ ПЕРСАНАЖНЫХ МОДУСАЎ АЎКТАРЫЯЛЬНАГА НАРАТЫВУ ВЯЧАСЛАВА

АДАМЧЫКА Т. Я.

Старасценка дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

E-mail: tstarascienka@gmail.com

В статье анализируются средства экспликации персонажной точки зрения в аукториальном нарративе В. Адамчика. Во введении отмечается важность понимания синкретической повествовательной личности, для чего формулируется цель – анализ средств репрезентации персонажных модусов во внешне объективной авторской речи – и соответствующие задачи: показать специфику взаимодействия нарратора и персонажа, выявить особенность функционирования глаголов сферы рассказчика и героя, определить сущность идиостиля В. Адамчика. Реализации поставленных задач содействовали методы функционально-стилистического, контекстологического, композиционного анализа, а также семантико-стилистический и сопоставительно-стилистический методы. В основной части на конкретных примерах проанализированы разноуровневые языковые средства экспликации имплицитного диалога между нарратором и персонажем, в результате чего формируются персонажные модусы восприятия, воспоминания и рассуждения. В выводах отмечается актуальность подхода к анализу аукториального дискурса с позиции коммуникативной стилистики.

Ключевые слова: синкретическая повествовательная личность, нарратор, персонаж, модус, коммуникативная модель.

Уводзіны. Адметнасць сінкрэтычнай апавядальнай асобы ў тым, што яна здольна спалучаць наратарскі і персанажны сегменты з ацэначнай пазіцыяй персанажа камунікатыўнай мадэлі (КМ) наратар – персанаж у модусах успрымання, разважання і ўспаміну. У выніку актуалізуецца імпліцытная дыялагізацыя маналагічнага аповеду, якая сведчыць пра ўзаемапранікненне розных суб'ектных фокусаў у знешне аб'ектыўнай манеры нарацыі, дзе «кожны сэнс ускосна абумоўлены іншым сэнсам» [6, с. 9]. Мэта і задачы. Мэтай гэтага даследавання з'яўляецца аналіз сродкаў рэпрэзентацыі персанажных модусаў у знешне аб'ектыўным аўтарскім маўленні. З пастаўленай мэты вынікаюць наступныя задачы: паказаць спецыфіку ўзаемадзеяння наратара і персанажа; выявіць адметнасць функцыянавання дзеясловаў сферы апавядальніка і героя; вызначыць сутнасць ідыястылю В. Адамчыка. Метады і матэрыял даследавання. Рэалізацыі задач садзейнічалі метады функцыянальнастылістычнага, кантэксталагічнага, кампазіцыйнага аналізу, семантыкастылістычны і супастаўляльнастылістычны. Матэрыялам даследавання паслужыў аўтарыяльны дыскурс вядомага беларускага празаіка В. Адамчыка. Вынікі і іх абмеркаванне. Для ідыястылю В. Адамчыка характэрна стылістычная нейтралізацыя апазіцыі наратар/персанаж, паколькі герой Гэнрык Самец («Развітальная аповесць»), удумлівы, начытаны, набліжаецца да апавядальніка ў эксплікацыі ўбачанага і перажытага. Для параўнання – два сегменты. Наратарскі: Чырвоным запыленым «Ікарусам», што таксама знямог ад гарачыні і дарогі, Гэнрык Самец, маладжавы, з лёгкім серабрыстым інеем на чорнай ганарыста-густой чупрыне, прыехаў у далёкі і нібы адцураны і забыты ўсімі павятовы гарадок з шара-блочнымі, як усюды, мікрараёнамі і даўнейшымі, яшчэ не знесенымі – асабліва ў цэнтры – драўлянымі дамамі з двухскатнымі дахамі і эліпснымі ў франтонах вокнамі. Персанажны: Яны, гэтыя драўляныя хаты, калісьці ўзнёсла-прыгожыя ў кроплях залаціста-бурштынавай смалы, цяпер – аселяя і аблепленыя касабокімі верандамі і кухнямі, баязліва

хаваліся ў засень старых гузаватых ясеняў і вілаватых, разложыстых клёнаў. Як наратар, так і персанаж імкнуцца да сінтэтычнай рэпрэзентацыі свету праз атрыбутыўныя канструкцыі, якія ствараюць магчымасць «канцэнтраванага, недыскрэтнага, дыфузнага адлюстравання за кошт кантамінацыі ў свядомасці суб'екта цэлага рада асобных дэталей, штрыхоў» [4, с. 91]. Рады аднародных азначэнняў вербалізуюць шэраг уражанняў са спецыфічным характарам ва ўспрыманні героя, паколькі звязаны з мінулым і цяперашнім, маркіраванымі сірканстантамі-тэмпаратывамі калісьці, цяпер і кантраснымі вобразамі ўзнёсла-прыгожыя ў кроплях залаціста-бурштынавай смалы – аселяя і аблепленыя касабокімі верандамі і кухнямі. Модус успаміну рэалізуецца ў «Развітальнай аповесці» В. Адамчыка як аб'ектыўна-аўтарская рэтраспекцыя фразавай і фрагментнай разнавіднасцей (узровень сказа і фрагмента), дзе персанажны і наратарскі сегменты ўзаемапранікальныя. Рэтраспектыўная падзея, адсоўваючыся ў часе ад падзеі базіснага часу, дазваляе актуалізаваць апазіцыю апавядальнік/герой. У ёй першы кампанент вербалізуецца ў перфектных формах – ментальных індыкатарах-прэдыкатах з семай памяці, другі – імперфектам з семантыкай мінулага. На ўзроўні сказа дыялагізацыя суб'ектаў адбываецца праз пераходны дзеяслоў наратара і акузатыў персанажа: Памяць, нібы пякучая агністая маланка сярод чорна-ліловай ночы, негадана высвеціла прыхованую ў разрослых прысадах вёску, бацькаву хату, да палавіны абкладзеную ўжо сілікатнай цэглай, і бацькаў здзічэлы сад...; Голья да пляча загарэлыя рукі і гэтакія ж смуглявыя, з залацістым адлівам ногі, акуратна і гладка зачасаная галоўка... вярнулі Самцу на кароткі міг школьныя гады, яго першую закаханасць...; І Самцова памяць высвеціла далёкі дзень вайны... . Рэтраспектыўны план твора звязаны як з часам, так і з прасторай, якая ў В. Адамчыка знаходзіцца ў пастаянным руху і развіцці. Аўтобусная дарога дадому набывае сімвалічнае асэнсаванне шляху да ўласнай памяці ў дыскрэтных сегментах-частках мінулага жыцця з семамі шчасця і гора. У фрагментнай рэтраспекцыі В. Адамчыка найбольш выразна праяўляецца тэмпаральная апазіцыя перфект/імперфект, звязаная з актуалізацыяй апавядальніка і героя. Напрыклад, у фрагменце з тэмай «Лета сорак першага» фокус апавядальніка эксплікуецца дзеяслоўнымі метафарамамі, якія ўводзяць успаміны героя: І ланцужок Самцовае памяці з чорна-тлустай шашы незаўважна саслізнуў і пацёк...; Памяць выкрасліла... . Імперфект персанажа набліжае мінулыя падзеі да цяперашняга, актуалізуючы такім чынам іх значнасць: ...дзе людзі з блізых вёсак для току і печай капалі тлустую гліну...; Адтуль, з ямы, срабрыстымі замкамі і рулямі пабліскавалі абы-як скіданыя вінтоўкі. Сема ваеннага жаху рэальнасці працягваецца ў перцептуальным хранатопе сну Гэнрыка, уведзеным перфектам апавядальніка: І вось Самцу яна ўбачылася зноў – цёмна-карычневая з бліскучым замком і страхатліва настаўленай чорнай рурай. Сон Гэнрыка становіцца працягам рэальнасці і ўзмацняе экспрэсію жаху праз сінанімізацыю інтраспектыўнага і прыроднага планаў, што выражаецца ў паралелізме аднародных прэдыкатаў імперфектнага значэння тэматычнай лініі (ТЛ) Гэнрыка і прыроды: Гэнрык, поўны дзікага жаху, правальваючыся ў твань, уцякаў, бег па чуйна-топкім балоце, акружаным з усіх бакоў бурнымі пеністымі ручаямі. Яны, гэтыя ручаі, у міг вока шырыліся, вадаспадна шумелі і зліваліся ў адну глыбокую рэчку. Такія прэдыкаты дазваляюць не толькі наблізіць чалавечае і навакольнае, але і праз шчыльнасць дзеяння актуалізаваць акцыянальную рэматычную дамінанту ў паралельным разгортванні макрапрапазіцыі пры перадачы руху, дынамікі некалькіх суб'ектаў. У апавяданні «Сон у калядную ноч» В. Адамчыка наратарскі прэзентс памяці набліжае мінулыя падзеі, эксплікаваныя перфектнымі формамі персанажа са значэннем гора, у выніку чаго яны набываюць пераноснае значэнне цяперашняга часу. Сегмент апавядальніка: Яе галава поўная непаваротна-цяжкіх думак, а вочы бачаць даўняе і перажытае; Памяць вяртае вайну, той халодны і галодны час. У персанажа: Паўгода пабыў электрыкам на саўгаснай ферме, дзе Стэфаніда на ўсё жыццё ўварэдзіла рукі; ...бацька не пашкадаваў, а яшчэ зняў пякучую папружку. Боль мінулага пранікае ў сучаснасць, ён праспектыўна рэпрэзентуецца яшчэ ў наратара праз пеяратыўны мікракантэкст словазлучэнняў з

атрыбутыўнымі адносінамі. Модус успрымання ў В. Адамчыка ўключае прыроду (найчасцей), памяшканне і чалавека. Пры пейзажным успрыманні прэпазіцыйны наратарскі сегмент «Развітальнай аповесці» з эпічным прэтэрытам плаўна пераходзіць у аналагічны часавы план персанажа, адрозніваючыся аспектуальна: перфект апавядальніка з семай канстатацыі факта (...аўтобус выпаўз на груд да шарага нежывога дуба...) выбудоўвае адносіны перасячэння (кантрарныя) з персанажным імперфектам са значэннем цяперашняга моманту назірання (За дубам наватлі ад шашы памірала чорная адзінокая хата без хлява і гумна, акружаная пастарэчы прыгнутымі яблынямі, а далей ужо – раскалыханым жытнім палеткам). Супрацьпастаўленасць модусаў успрымання і ўспаміну актуалізуюць семы суму (калі герой ацэньвае сучасны стан наваколля) і захаплення (калі прыгадвае мінулае), што пацвярджаецца і на ўзроўні адной макрапрапазіцыі з тэмай «Вяртанне». Структурна арганізаваная трыма сказамі, яна вербалізуе кантрарныя адносіны паміж прэзентам унутранага стану Самца: Цяпер жа ён едзе да іхніх магілак, што таямніча і вусцішна маўчаць, да таго шчытнага частаколу расфарбаваных агароджаў, якія наўкруга абступаюць адзінокія нахіленыя хвоі, да тых аселях капцоў пад цяжкімі помнікамі з мармуровай крошкі... і прэтэрытным фонам шчаслівага мінулага: І на гэтай светлай дарозе дадому яго нязменна страчала, як прыветная сівая кабета, прыпасваючы пры шашы карову, дзікая груша... . Зімою яна помнілася васількова-белаю ад шчодрага інею, вясною – светла ці снежна-белаю ад цвету, улётку – смарагдава-зялёнаю з серабрыстым, цьмяна-сухаватым водсветам густога лісця. Рэтраспекцыю героя эксплікуюць не толькі меліяратыўныя азначэнні, але і адухаўленне дзікай грушы дзяцінства, што стварае сіметрыю прыроднага і чалавечага, гарманічны вобраз простага чалавечага шчасця. На думку Т. Я. Грынфельд, пейзаж можа настолькі матэрыялізавацца, што спараджае «партрэтнае» ўяўленне, калі прыродны вобраз нагадвае чалавека [1, с. 104]. Менавіта прэтэрытны фон з семай духоўнага шчасця Гэнрыка дазваляе суаднесці прыроднае і чалавечае як прыватыўную апазіцыю з адносінамі ўключэння: моцным членам карэлятыўнай пары выступае свет прыроды, здольны не толькі атаясамлівацца з асобай, але і авалодваць як мінулым, так і сучасным інтраспектыўным планам суб'екта. Для апавядання «Сон у калядную ноч» уласціва больш выразная аспектуальная апазіцыя наратар/ персанаж і акрэсленне апавядальнікам пункту гледжання героя праз дзеясловы-маркёры зірнула, бачыла. Аднак успрыманне як апавядальніка, так і героя сіметрычнае ў стылістычных адносінах, нягледзячы на сацыяльны статус. Калі Гэнрык Самец – інтэлектуальная асоба з адпаведным узроўнем начытанасці, што праяўляецца, напрыклад, у выкарыстанні такога прыёму міжтэкставых сувязей, як указанне на яго кола чытання (у модусе ўспрымання гэта рэалізуецца праз параўнальную канструкцыю: ...уздоўж шашы на светлай шыракаватай і, здаецца, бясконцай высецы ўпокат ляжалі зваленыя і ўжо ацярэбленыя, там-сям нават парэзаныя на двухметровыя калоды векавечныя і магутныя, як Лаакаоны, шурпата-карэлыя дубы...), то галоўны персанаж апавядання «Сон у калядную ноч» Стэфаніда – простая вясковая жанчына. Тым не менш, яе сегмент пейзажнага ўспрымання мае стылістычную тоеснасць з наратарскім. Адрозненне заключаецца ў прэпазіцыйных акалічнасных дэтэрмінантах пункту гледжання Стэфаніды, якія «запавольваюць» хуткасць акрэслення аб'ектаў рэчаіснасці: У зеленаватых ад мярцвянага месячнага святла глыбокіх снежных курганах тануў шыкетавы плот; Падвываючы і смуродзячы бензінам, шашою ляцелі, ажно кружылася ўсё ў вачах, імклівыя то чорна-графітныя, то срэбрана-бліскучыя, то чырвоныя, то блакітныя самаходзікі. Пейзаж «ад наратара» вызначаецца больш упэўненай фіксацыяй падзей у прэпазіцыйных акцыянальных прэдыкатах, што вылучае групу выказніка перад групай дзейніка ў апісанні: Ужо гарэла, ломячыся слядзяною чырванню ў цёмна-сініх квадратах вокнаў, позняя зімовае сонца; Быў канец горада – з аднаго боку накатанай да чорна-смалістага бляску шашы вечным, заснежаным хараством бялела поле..., з другога боку шараю падрэзаную сцяною... непрыступна падымаўся панэльны мікрараён. Адметнасцю ідыястылю В. Адамчыка з'яўляецца кантамінацыя модусу ўспрымання чалавека з

модусамі ўспаміну і разважання-ацэнкі, што ў выніку стварае асіметрычнасць вобраза. Так, ТЛ Тарэзы Нарушэвіч («Развітальная аповесць»), разгортваючыся ў часе з пункту гледжання Гэнрыка, мае рэтраспекцыю з семай 'прыгажуня', эксплікаваную меліяратыўным кантэкстам (прывабная, нібы вытачаная ў паставе і прыгожая з тварка; бойкая і жартаўлівая), і прэзэнсны план з кантраснай семай 'нікчэмнасць', які структурна пашырае вобраз парадыгмай вербалізатараў розных часцін мовы – прыметнікаў, назоўнікаў, дзеясловаў: стомлена-чужая, зблажэлая; ніякаватасць; жаўтлява-звялы, зморшчаны твар; заўчасна пастарэлая і занядбана-гаротная; сённяя адутлаватая жанчына; цяжка перавальваючыся накульгваючы, ідзе немалая жанчына. Адмоўнае ўспрыманне Гэнрыкам некалі каханай дзяўчыны можа раскрывацца імпліцытна, паколькі лексічная структура вобраза Тарэзы ўключае і прыметнікі без негатыўнай ацэначнасці: залацістааранжавыя, пераафарбаваныя (валасы), малінавая (сукенка). Аднак праз пункт гледжання Самца, вербалізаванага інтэнсіфікатарам занадта (занадта яркая для яе немалых гадоў малінавая сукенка) і прэдыкатыўнай часткай (у агніста-малінавай, што адбірала вочы, даўгаватай сукенцы), раскрываецца сэнсавы змест вобраза, які «з'яўляецца больш шырокім, чым паняцце "лексічная структура вобраза"» [3, с. 46]. На думку Т. Ф. Пляханавай, «сэнсавая арганізацыя мастацкага твора суадносіцца не толькі з лексікатэматычнай сеткай, г. зн., па сутнасці, з рэальнай прасторай, але і суб'ектыўнай» [2, с. 20]. У выніку сучаснае адмоўнае ўспрыманне Гэнрыкам колішняй прыгажуні мяняе яго інтраспектыўны план, цэласнае светаадчуванне. У цяперашнім узнікае аксюмаранны вобраз Самца з аб'яднаннем дыз'юнктных паняццяў (балючы дакор і пасвятлелая радасць). Узмацняецца роля апазіцыі цяперашняе/мінулае з першым моцным членам – актуалізатарам семы 'страчанаць'. Асіметрычнасць вобраза Веранікі («Развітальная аповесць»), сфарміраваная ўспрыманнем Гэнрыка і таксама звязаная з модусам успаміну, выбудоўвае кантрасныя адносіны з меліяратыўным кантэкстам мінулага і пэярэтыўнай парадыгмай эксплікатараў прэзенса. Як зазначае В. Я. Халізеў, «дынаміка пунктаў гледжання (нават пры адным, нязменным на працягу ўсяго тэксту суб'екце маўлення) надзвычай актыўная ў эпічным родзе літаратуры» [5, с. 274]. У нашым выпадку супярэчлівы вобраз Веранікі ў модусе ўспрымання складаецца пад уплывам дынамікі розных пунктаў гледжання Гэнрыка Самца. Узнікае кантэкстуальны сінанімічны рад Веранікі 1 (мінулае) з дамінантнай лексэмай характэрна: тонкія рысы бялявага твару; мяккая, далікатная гутарка; зычлівыя, узнёслыя адносіны і Веранікі 2 (цяперашняе) з дамінантай спакутаваная: знябожаная кабета ў чорнай хустцы; худаватыя сутуленыя плечы; жаўтлявы твар; пасма сівых валасоў. Лексічная структура вобраза Веранікі рэпрэзентуецца пераважна ацэначнымі прыметнікамі, але, у адрозненне ад сэнсавага зместу вобраза Тарэзы, выклікае ў Самца не грэблівасць, а разуменне. Градацыйнасць успрымання Веранікі звязана з часовай прасторай, дыскрэтнасць якой выяўляе адпаведную грань асобы: ...як прыкметна і значна мянялася яна: спярша ў зграбную маладзіцу, потым у прывабную раздабрэную кабету і вось нарэшце – у сутулаватую немалую жанчыну з пажоўклым, звылым тварам. Тлумачэнне апошняму кампаненту градацыі знаходзім у іменных прэдыкатах ускоснага маўлення Самца з імплікацыяй непазбежнасці лёсу: ...і ён з крыўдаю, але мусіў пагадзіцца, што старасць жорсткая і неміласэрная... . Модус успаміну кантамінуецца ў персанажа В. Адамчыка з модусам успрымання, дзе Самец, стрыманы ў апісаннях старога польскага вакзала, імкнецца да канстатацыі ў постпазіцыйных недапасаваных азначэннях: ...гэты светлы будынак з мансардавым дахам і круглымі вокнамі ў шчыпцах, з адзінаю залай ці, як яе тады называлі, пачакальняй, з высокімі кафейнага колеру кафельнымі грубкамі... Калі модус успрымання пазбаўлены ўспаміну, Самец выступае больш творчай асобай, адухаўляючы прадметы інтэр'ера: Каля стала, падкурчыўшы зломаную ножку, гаротна і знябожана асела мяккае зялёнае крэсла. За ім, у покуці, сляпым выпуклым экранам пазіраў жоўта-мядовы, старое мадыфікацыі тэлевізар. Аспектуальнасць са значэннем працягласці лакалізаванага ў часе дзеяння набывае выразную ацэначную семантыку і

персонажну мадальнасць з адценнем неадабрэння. Вывады. Такім чынам, для сінкрэтычнай апавядальнай асобы аўтарыяльнага наратыву В. Адамчыка характэрна спалучэнне наратарскага і персанажнага сегментаў КМ наратар – персанаж у модусах успрымання, разважання і ўспаміну, прычым у модусе ўспрымання персанажаў В. Адамчыка пераважае прырода. Падыход да аналізу празаічнага тэксту з пазіцыі камунікатыўнай стылістыкі дазваляе выявіць імпліцытную дыялагізацыю паміж апавядальнікам і героем на фоне знешне аб'ектыўнага апавяду і зразумець пранікальную сутнасць дыялога.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Гринфельд, Т. Я. Пластическая выразительность человека в миниатюре М. М. Пришвина и Б. Н. Сергуненкова («Фацелия», «Лесная капель», «Тысячелистник») / Т. Я. Гринфельд // Портрет в художественной прозе : межвуз. сб. науч. тр. / Пермский гос. ун-т ; редкол.: Л. Ф. Ершов (отв. ред.) [и др.]. – Сыктывкар, 1987. – С. 101–109.
2. Плеханова, Т. Ф. Смысловое пространство художественного текста (на материале рассказа Э. Хемингуэя «Там, где чисто, светло») / Т. Ф. Плеханова, Е. С. Пристром. – Минск : МГЛУ, 2001. – 21 с.
3. Разборщикова, А. В. Прием асимметричного лексического решения образов героев в художественном произведении / А. В. Разборщикова // Структура и семантика текста : межвуз. сб. науч. тр. / Воронеж. гос. ун-т ; редкол.: И. Я. Чернухина (отв. ред.) [и др.]. – Воронеж, 1988. – С. 46–53.
4. Улановский, М. К. Атрибутивные конструкции в прозе Ю. Бондарева / М. К. Улановский // Интерпретация художественного текста в вузе и школе : межвуз. сб. науч. тр. / редкол.: Г. Н. Ионин (отв. ред.) [и др.]. – СПб. : Образование, 1993. – С. 88–96.
5. Хализев, В. Е. Теория литературы : учеб. пособие / В. Е. Хализев. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2009. – 432 с.
6. Niklewicz, B. Czym jest interpretacja? / B. Niklewicz // Ścieżki interpretacji. Szkice nie tylko o poezji / red. nauk. J. Grądział-Wójcik, A. Kwiatkowska. – Poznań : UAM, 2017. – S. 9–14.